

Kiss Viktória

BRONZKORI ÉLETTÖRTÉNETEK MAGYARORSZÁGON

(KR. E. 3–2. ÉVEZRED)

HEREDITAS ARCHAEOLOGICA HUNGARIAE

ARCHAEOLOGIA ALAPÍTVÁNY

HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT RÉGÉSZETI INTÉZET

Hereditas Archaeologica Hungariae

5.

Sorozatszerkesztők

Benkő Elek, Jerem Erzsébet, Kovács Gyöngyi, Laszlovszky József

„Ötzi jut eszembe, s a múzeum Bolzanóban, ahová először be se akartam menni, mert minek megnézni egy régen halott embert, aztán a pillanat, amikor a gleccser jegében megőrzött szarvasbőr lábszárvédő foszladozásait nézve azt éreztem, hogy ez nem idő, hogy ugyanott vagyunk, nem telt el egy perc sem, vagyis csak egy perc telt el velünk, mert a hegyről lenézve minden ezredév csak egy pillanat, innen nézve szinte közhelyesen időtlen a lét.”

Dragomán György: Lana

Kiss Viktória

BRONZKORI ÉLETTÖRTÉNETEK MAGYARORSZÁGON

Kr. e. 3-2. évezred

HUN
REN

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

Budapest 2025

A kötet megjelenését támogatta
a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottsága,
az MTA-BTK Lendület Mobilitás Kutatócsoport és az MTA-BTK Lendület Bázis Kutatócsoport

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

Címlapon:

Középső bronzkori kerámiaszobrocska elő- és hátoldala. Ismeretlen lelőhely, Al-Duna vidéke
Fotó: Vágó Ádám

Olvasószerkesztő: Lyublyanovics Kyra

Nyelvi lektorálás: Vajda Olga, Magyar-Hárshegyi Piroska

Tördelés: Kiss Zsuzsanna

Képszerkesztés és grafika: Varga Zsóka

Sorozat- és borítóterv: Kaszta Móni

ISBN: 978-615-5766-80-0

ISSN: HU 2498-5600

DOI: 10.62150/HAH.5A

© A szerző és az Archaeolingua Alapítvány

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

2025

ARCHAEOLOGIA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Felelős kiadó: Jerem Erzsébet

Nyomda: AduPrint Kft.

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
BEVEZETÉS A BRONZKOR VILÁGÁBA A RÉGÉSZET ÉS A HARMADIK TUDOMÁNYOS FORRADALOM ESZKÖZEIVEL	9
Párhuzamos világok: uralkodók és előkelők Euráziában a Kr. e. 3-2. évezredben	10
A bronzkor kutatása Magyarországon	13
A tárgyaktól a kereskedelmi hálózatokig	25
Az életmód, táplálkozás és mobilitás komplex bioregészeti vizsgálata	35
CSALÁDOK NÉGYEZER ÉVVEL EZELŐTT	43
Anyák és gyermekek	43
Temetkezési rend és generációk	54
Többes temetkezések	57
KÉZMŰVESEK, HARCOSOK ÉS A BRONZKORI TÁRSADALOM RÉTEGEI	63
Kézműves mesterek	63
Kereskedők és harcosok	72
Sámánok és gyógyítók a bronzkorban?	83
Elit a bronzkor első évezredében	87
A társadalom alsó rétegei	95
ARCOK ÉS REKONSTRUKCIÓK A BRONZKORBÓL	101
A tiszafüredi férfi	101
Középkorú nő Balatonkeresztúrról	105
TÁRSADALOM A KR. E. 3-2. ÉVEZREDBEN	109
Főnökségek Európában	109
Főnökségek és háztartások a Kárpát-medencében	114
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	123
JEGYZETEK	125
FELHASZNÁLT IRODALOM	139
GLOSSÁRIUM	193
KÉPJEGYZÉK	197

1. Szigetszentmiklós

4. Budakalász

7. Füzesabony

2. Bonyhád

5. Nagycenk

8. Jánoshida

3. Balatonkeresztúr

6. Kelebia

9. Emőd

11. Sükösd

13. Érd

10. Balatonakali

12. Sósikút

14. Tiszafüred

1. kép. A kötetben szereplő bronzkori temetkezések előkerülési helyei Magyarországon

ELŐSZÓ

A régészettudomány az eddigi, közel másfélszáz évében elsősorban a fennmaradt leletek, például ékszerek, fegyverek és más használati tárgyak vizsgálatából vonhatott le következtetéseket az őskorban élt emberek életéről, hiszen erről az időszakról nem állnak rendelkezésre írott források. Ezért különleges lehetőség, hogy a modern régészet a természettudományok számos ágának 21. századi módszerei segítségével kibővítheti a múltbéli eseményekre és emberekre vonatkozó ismereteket. A különböző diszciplínák szoros együttműködése nyomán új tudományágak jöttek létre. Ilyen a bioregészet, amely sok szempontból a bűnügyi helyszínelők munkájához hasonlít, és legfontosabb forrását ugyanúgy az emberi maradványok jelentik. E kutatások a viselkedéstudományi, környezeti és társadalmi szempontokkal kiegészítve bioszociális régészeti elemzésre is lehetőséget adnak.¹ Mindennek köszönhetően a csontváz helyett az egykori ember válhat a kutatások tárgyává.

A könyvben ezt a megközelítést alkalmazva – mintegy mikroszkóp alá helyezve a történelmet – igyekszem közelebb hozni a mai Olvasóhoz a Kárpát-medencében Kr. e. 2500–800 közé keltezhető bronzkor első felének időszakát. A Kr. e. 25. századot követő évezred egyéni mikrotörténeteiből megismerhetjük, kik voltak, és milyen körülmények között éltek a trójai háború korát² megelőzően a Magyarország területén letelepedett közösségek, akik a nagy piramisok fáraóinak és a minószi Kréta palotáiban lakó uralkodóknak voltak a kortársai.

Az első fejezetben azokról a tudományos módszerekről lesz szó, amelyek felhasználásával a lehető legtöbb információ „olvasható ki” az ásatáson előkerült leletekből, elsősorban az emberi maradványokból. A kutatás módszerei mellett bemutatom a Kárpát-medencei bronzkori településekről, sírokról, használati tárgyokról, öltözködésről, az életmódról és a kereskedelmi kapcsolatokról jelenleg rendelkezésre álló ismereteket. A következő fejezetekben a kiválasztott esettanulmányokból (1. kép) a bronzkori emberek életének és halálának részleteit ismerhetjük meg különböző megközelítésekben. Ezt követően a bronzkori családok elevenednek meg, majd harcosok, kézművesek, kereskedők, valamint a korszak társadalmának legmagasabb szintjéhez köthető előkelők és az alsó rétegekbe tartozók mindennapjaival ismerteti meg az Olvasót. A következő fejezetben egy bronzkori férfi és nő arcreekonstrukciója elkészülésének folyamatába pillanthatunk be. Az utolsó fejezet a bronzkor első ezer évében rekonstruálható egyéni történeteken és az utóbbi évtizedek kutatásán alapuló információk összefoglalása. A bemutatott eredmények az NKFI K108597. számú projekt és a MTA Lendület programja (LP2015-3. számú és LP2023-8. számú kutatási projektek) támogatásával végzett kutatásokhoz kapcsolódnak, és a legérdekesebb, legjellemzőbb esettanulmányokból válogatva igyekeznek elmesélni a négyezer évvel ezelőtt élt emberek történetét.

BEVEZETÉS A BRONZKOR VILÁGÁBA A RÉGÉSZET ÉS A HARMADIK TUDOMÁNYOS FORRADALOM ESZKÖZEIVEL

A Kárpát-medence területén közel kétezer évig tartó bronzkorrall³ egy időben épültek az egyiptomi piramisok, virágzott, majd hanyatlott a minószi és a mükénéi kultúra a mai Krétán és Görögországban, a sumér és akkád civilizáció Mezopotámiában. Az egyiptomi fáraókról vagy az óbabiloni életről számos dokumentum és ábrázolás maradt fenn: ismerjük az uralkodók törvényeit, a temetkezési szokásokat, a kenyérsütés, sörkészítés és bronzöntés folyamatát, sőt sok esetben a korabeli háztartások jogi és gazdasági feljegyzéseit is.⁴ Az Iliász késő bronzkori történeteket⁵ őrzött meg – a trójai harci események mellett például a halottak elhamvasztásának rituáléit. Ezzel szemben a mai Magyarországon élt bronzkori emberekről nem állnak rendelkezésre anyakönyvek, házasságlevelek, sőt egyáltalán nincsenek írott források. Nem tudjuk népeveiket, így általában jellegzetes edényeikről, temetkezési szokásaikról, vagy egy-egy kiemelt lelőhelyükről nevezi el őket a régészeti kutatás. Festmények vagy szobrok sem maradtak fenn róluk, mint a velük egykorú fáraókról, például a gizai nagy piramist építő Kheopszról. Kultúrájukat elsősorban az ásatások során feltárt falvakban és sirokban előkerült tárgyak alapján ismerjük. Kovács Tibor közel öt évtizeddel ezelőtti, 1977-ben a Hereditas sorozatban napvilágot látott könyvének megfogalmazása szerint: „A magyarországi bronzkor [...] névtelen népeinek emlékeit tapasztottfalú házak, agyagedények, bronzfegyverek, nemes egyszerűséggel megformált alkotások képviselik. Az ellentétek óriásiak! Az egyik oldalon az ókori Kelet városi civilizációra épülő birodalmi, a másikon az őskori Európa bronzkori nemzeti társadalmi. Két külön világ [...]”⁶

Ezért van hatalmas jelentősége annak, hogy az emberi maradványok és a tárgyi emlékek régészeti vizsgálatában alkalmazhatók az élettudományok (bioantropológia, genetika, patológia) és természettudományok (a kormeghatározás, az izotóp-geokémia és a geofizika) folyamatosan finomodó módszerei. A 21. századi multidiszciplináris elemzési lehetőségek megjelenésével robbanásszerűen megnőtt az írott történelem előtti közösségekről rendelkezésre álló adatok mennyisége. Mindez a kapcsolatok hálózatelemzésével és a kvantitatív modellezési lehetőségekkel kiegészülve olyan, minőségében is új információforrással szolgál az egykori emberek életéről, amit a régészet első másfél évszázadának kutatói nem is remélhettek. Az említett módszerek által nyújtott lehetőségeket jól kifejezi, hogy – a régészettudomány 19. század végi megszületését és a kulturális evolúciós elméletek kidolgozását, majd a 20. század második felében megvalósult, a szerves anyagok szénizotópos vizsgálatán alapuló keltezését lehetővé tevő „radiokarbon forradalmat” követően – a „harmadik tudományos forradalom” időszakaként is említik korunkat.⁷

Kiss Viktória

BRONZKORI ÉLETTÖRTÉNETEK MAGYARORSZÁGON

(KR. E. 3–2. ÉVEZRED)

HEREDITAS ARCHAEOLOGICA HUNGARIAE

A régészeti kutatás az eddigi, másfélszáz évében elsősorban a fennmaradt leletek, például ékszerek, fegyverek, és más használati tárgyak vizsgálatából vonhatott le következtetéseket az őskorban élt emberek életéről, hiszen erről az időszakról nem állnak rendelkezésre írott források. Ezért különleges lehetőség, hogy a modern régészet a természettudományok számos ágának 21. századi módszerei segítségével kibővítheti a múltbéli eseményekre és emberekre vonatkozó ismereteket. A különböző diszciplínák szoros együttműködése nyomán új tudományágak jöttek létre. Ilyen a biorégészet, amely sok szempontból a bűnügyi helyszínelők munkájához hasonlít, és legfontosabb forrását ugyanúgy az emberi maradványok jelentik. E kutatások a viselkedéstudományi, környezeti és társadalmi szempontokkal kiegészítve bioszociális régészeti elemzésre is lehetőséget adnak. Mindennek köszönhetően nem pusztán a csontváz, hanem az egykori ember válhat vizsgálataink alanyává.

A kötet ezt a megközelítést alkalmazva – a megszokott „madártávlat” helyett mintegy mikroszkóp alá helyezve a történelmet – igyekszik közelebb hozni a mai Olvasóhoz a Kárpát-medencében közel kétezer évig tartó bronzkor első felének időszakát. A Kr. e. 2500–1500 közötti ezer év egyéni mikrotörténeteiből megismerhetjük, kik voltak, és milyen körülmények között éltek a trójai háború korát megelőzően, négyezer évvel ezelőtt hazánkban letelepedett közösségek, akik a nagy piramisok fáraóinak és a minoszi Kréta palotáiban lakó uralkodóknak voltak a kortársai.

